

МИКОЛА ШАПОВАЛ

(Чеська Республіка)

ВЕЛИКІ ЛОВИ: літопис літа 1947-го.

Чехословацька військово-поліційна операція Б (бандерівці) відбувалась у червні-листопаді 1947-го, маючи на меті знищення похідних сотень Української Повстанської Армії (УПА), які з підсоветської Польщі відходили через Чехословаччину та Австрію до Західньої Німеччини.

1. АТЮ!

Сімнадцятого квітня 1947-го посол Польщі у Чехословаччині Стефан Вербловський сповістив міністра закордонних справ Яна Масарика¹, що від двадцятого квітня ділянку польсько-словацького кордону Старий Сач-Стара Любовня буде перекрито з огляду на ліквідацію загонів УПА. Вербловський остерігав, що повстанці намагатимуться перейти на Словаччину, і сподівався, що Прага вживе заходів.

Не випускав слів на вітер польський посол.

Як спливали два – день у день – місяці, сімнадцятого червня, перетнула словацький кордон сотня Михайла Дуди-Громенка (120 багнетів), дев'ятнадцятого – Романа Гробельського-Бродича (80 багнетів), двадцять другого – Володимира Щигельського-Бурлаки (97 багнетів).

До відома. Михайло Дуда-Громенко, двадцять шість років, родом з Львівських Сорок. Член Організації Українських Націоналістів (ОУН). Відбув військовий вишкіл у Німеччині, де вступив до українського куреня «Роланд». Від 1943-го в УПА: командир сотні «Ударники-2». Навесні 1947-го сотня Громенка точила численні й виснажливі бої з польською 8-ою піхотною дивізією, частиною 9-ої піхотної дивізії та 1-ою дивізією Корпусу внутрішньої безпеки.

Роман Гробельський-Бродич, двадцять вісім років, походив з лемківського села Стефкове. Член ОУН. Від липня 1944-го в лавах повстанців: чотовий сотні Громенка. У 1946-му очолив сотню «Ударники-1», яка билася з поляками в Грибівському повіті (південна Польща).

Володимир Щигельський-Бурлака, двадцять шість років, уродженець Львова. Член ОУН. У 1939-му записався у Німеччині до «Українського легіону» полковника

Чехословацька військово-поліційна операція Б (бандерівці) відбувалась у червні-листопаді 1947-го, маючи на меті знищення похідних сотень Української Повстанської Армії (УПА), які з підсоветської Польщі відходили через Чехословаччину та Австрію до Західньої Німеччини.

Михайло Дуда-Громенко

Романа Сушка². Повернувшись до Польщі, служив в українській поліції на Лемківщині (Команьча, Балигород, Войткове, Явірник Руський). Від літа 1944-го в УПА: командир сотні «Ударники-4». Навесні 1947-го сотня зазнала тяжких утрат в нескінченних боях з поляками (лише в березні шість великих боїв) і так само, як сотні Громенка та Бродича, була притиснута ворогом до словацького кордону.

Сотенні мали наказ Головного Командира УПА Романа Шухевича-Чупринки йти у вільний світ і запевнити його, що українці й собі виборюють волю, змагаючись з московськими та польськими займанцями. Шлях лежав землями словацькими, моравськими й чеськими – ліси, гори, річки й потоки...

Чехословацький північно-східний кордон заслоняло з'єднання «Теплиці», в складі якого було 4 400 вояків. Та вже двадцять четвертого липня, коли з'єднання перебрав під свою руку генерал Юліус Носко, воно мало 5 640 бійців, з яких 1 339 становили поліцаї.

До відома. Юліус Носко (1907–1986), бригадний генерал. Під час німецько-радянської

війни капітан словацької «Меткої бригади» (пізніше – «Метка дивізія»). У липні 1941-го бригада, подолавши опір радянської 44-ої дивізії гірської піхоти, здобула в запеклих боях містечко Липовець, що великою мірою сприяло захопленню німцями Вінниці. Носка як такого, що пописався під Липовцем і в дальших боях з радянськими військами, було справлено до Харкова на стаж при штабі 6-ї армії генерал-лейтенанта Фрідріха Павлоса. Відкликаний у 1944-му з «Меткої дивізії» на Словаччину, Носко став одним з організаторів Словацького національного повстання. Очоловав штаб повстанців. У січні 1953-го генерала без пояснень було звільнено з чехословацької армії.

Носко заповів виставити військово-поліцейські чати на мостах, бродах та перевозах, пильнувати вдень і вночі села, повсякчасно стежити хутори, а крім того виявляти з-поміж селян таких, що допомагають українцям.

Селянам не вільно було заходити, коли смеркне, в ліси, розкладати в лісах багаття й полювати. Зачувши стрілянину або спіткавши когось стороннього, вони мали застерегти поліцію або, якщо знайдуть вже в хаті, попередити умовним знаком (квітка чи свічка на підвіконні) сусідів: ми в небезпеці! Та застерігали колись-не-колись і з великою – вісім-десять годин – загайкою.

Сотня, а найчастіше кільканадцять її вояків, вступала в те чи те село пізнього вечора і, розжившись харчами, ставала на нічний похід. Ранком вона могла бути за тридцять–сорок кілометрів від місця, з якого надійшло повідомлення.

До відома. За вбитого або за-
йнятого в полон українського
повстанця сплачувалося десять
тисяч крон. Неабиякі гроші:
пересічна платня становила три
тисячі місячно.

Словаки постачали повстанців
не лише поживою (повстанці
за все платили). Постачали та-
кож найсвіжішими вістками та
значливими навідами. У штабі
Носка завважили, скажімо,
що чоловік повстанські стежі
долали зачатовані мости,
підшиваючись під косарів, а ко-
сами їх наділяли селяни.

Ставалося, сотня мала й про-
вожатого з селян. А то й селянок.
Невисока, зазначав незнаний
викажчик, вік – тридцять-трид-
цять п'ять, смаглява, темново-
лоса; на собі має або лижвяні
штани та шкуратянку або сук-
ню, кожушок і старшинські чо-
боти...

Чехословацька влада (а була
вона, пам'ятаймо, не вся побольшевичена) сушила собі голову: яку статтю шити
помічникам та симпатикам українських повстанців? Кінець-кінцем ухвалила: «...
тих, що свідомо опікуються бандерівцями, своєю охотою підтримують їх, наділяють
припасами, мапами, вістками, стають їм за провожатих, буде покарано згідно із за-
коном про захист республіки».

До відома. Сей закон був найважливішим кримінально-правовим приписом,
оскільки, крім наріжних державних інституцій, охороняв також ідеї, на яких було
засновано Чехословацьку державу. Порушник закону карався ув'язненням на термін
від п'яти до двадцяти років.

На неохоту чехів, а тим паче словаків, помагати в нагінках на вояків УПА скар-
жилися Національні комітети³: «З виявами нічим не виправданого співчуття, з
нерозумінням усіх згола заходів ми повинні боротися методом переконання. Хай
кожен пам'ятає, що бандерівець, який шукає за шматком хліба, за нічлігом, є, мож-
ливо, вбивцею наших славних воїнів».

...

Дев'ятнадцятого червня, в Папині, сотня Громенка мала вогневий контакт з «те-
пличанами».

Прив'язка. Папин (Papin) – тисячне село посередині Лаборецького згір'я, в долині
Удави, за двадцять чотири кілометри на північний схід од Гуменного.

Роман Гробельський-Бродич (праворуч) |
з бойовими побратимами

Самовидець⁴. Стояли ми постоєм. День був тихий, погідливий і, виглядало, нічого злого не ворожив. Та на́двечір стійчики звістили, що в ліс увійшло військо. Сотня зайняла бойові становища. Збігав час... А їсти – аж живіт до спини тягне. Тож сотенний і вислав хлопців в село – розстарайтеся! Коло крайніх хат їх обстріляли. Загинув там бойовик Служби Безпеки Ферко. Був він родом з львівських Павликів. Отут ми й добрали, що попереду чекають на нас обложені села, що похід на захід – то не буде жодна прогулька. **Михайло Озимко-Залізник, чотовий сотні Громенка.**

По п'яти днях, в околицях Златої Бані, громенківці попали під кулемети і втратили бойовика Бука (походив з перемиської Брижави).

Прив'язка. Село Злата Баня (Zlatá Baňa) лежить поміж Сланських пагорків, за вісімнадцять кілометрів на південний схід од Пряшева.

Сотня послаблювалась й за рахунок утікачів: Калина, Журба, Хитрий, Кирило, Бак, Шугай, Вільха, Гонта... Дев'ятьох ослаблих сотенний сам відпустив на всі чотири вітри. Залишали по хатах і тяжко поранених. У Грубові, за тридцять кілометрів од Папина, залишився в місцевого ксьондза, хоч Громенко й відраджував, капелян Кадило. Чоловік літошній і плохий, Кадило мав надію, що той ксьондз pomoже.

До відома. Василь Шевчук-Кадило (1903–1948), греко-католицький священик, був від 1945-го польовим капеляном УПА. Грубовський ксьондз – з чуток – виказав його StB⁵, і в липні Кадило був уже в лабетах поляків. По муках, що їх завдавали йому польські кати, отець Шевчук збезножив. Розстріляно повстанського капеляна тринадцятого вересня 1948-го. У Ряшеві.

Самовидець. Чотирнадцятого липня ми, геть утюпкані та захарчовані, спинилися на гірському шпилі. Унизу бачили село. Розвідка визнала, що то є Вернар, а в нім навалність війська. Утративши надію добути харчів, я наказав сходити з гори. Ми сходили західнім схилом, а в той самий час пепики⁵ дряпалися на неї східнім. На підосшві під дощем куль, сотня залягла. Били на нас і запалювальними. Трава навколо займалася, як солома. За нами – але далеченько – був ліс, і я наказав відступати перебіжками. Пепики, ні на мить не припиняючи стрілянини, зачали брати нас у кліщі. Довелося знов залягти й відповідати націльним вогнем. Я кричав: «Хлопці! Ще трохи! Тримаймося!» То там, то там падали наші воріженьки, й кліщі так-таки й не зімкнулися. Потокотом сотня дісталися лісу. Під Вернаром лягли головою Чорноморець, Заяць, Їжак... Було чимало поранених. Дістав і я кулю в плече. **Михайло Дуда-Громенко.**

Прив'язка. Вернар лежить на межі Низьких Татрів та Словацького Раю в оточенні високих – понад 1 500 м – гір, в долині Вернарського потоку, за вісімнадцять кілометрів від Попраду. У селі, яке має шістьсот мешканців, є старовинна (1824) греко-католицька церква.

Зайняті в полон Осип Дмитрів та Богдан Добровський казали, що не аж таке й легке поранення мав Громенко. Куля зачепила легеню, і сотенного чималий час несли на ношах. Пояснювали се як відданістю командирові, так і тим, що ніхто, крім нього, не вмів читати мап. Попри все інше наголосили, що з Громенкового наказу тяжко поранених дострілювали. Звісно ж, видавлювали сльози в слідчого: ми, мовляв, воювали за боюсь... По всіх сотнях було багато випадків, коли, зайшовши у безвихідь, повстанці або стрілялися, або...

Самовидець. На постійці коло села Криве підійшов до командира Каштан і просив його застрелити. Казав, що рана не гоїться, що він уже не ходок, а тож...

Заскочений Громенко допитливо глянув на свого заступника Лагідного, на бунчужного Соколенка, на отця Кадила. Усі мовчали. Кадило зачав було вмовляти Каштана, та той наполягав: «Я воював за Україну й хочу вмерти чесно. Не в большевицькій катівні!» Громенко гукнув зв'язкового Воробчика: «Біжи до сотні, попитай, чи не зголоситься хто». Зголосився Рубаха. Отець Кадило дав Каштанові останнє розгрішення та благословення. Пішов у ніч Каштан. За ним назирці – Рубаха. І враз – стріл!». *Михайло Озимко-Залізник, чотовий сотні Громенка.*

• • •

За яких двісті кілометрів від Словацького Раю лежала Моравія, а з'єднання «Теплиці» свого завдання так-таки й не виконало: українці продіставалися далі й далі на захід. Заважаючи їм заглибитися, заклали по річках Морава і Бечва військово-поліційний запобіжний ланцюг «Влара», частинами якого командував підполковник Зденек Бенеш. Ланцюг поділили на відтинки з умовними назвами «Карел», «Непомук», «Осінь» та «Ян».

«Карел» майора Мартіна Нудери – із штабом у Заглиницях – забезпечував ділянку від Ловещиць до Жлутави й налічував 649 вояків.

За відтинок «Непомук» відповідав штабний капітан Вацлав Бечка. Сто сімдесят вісім вояків, розташувалися в Напаєдлі й Бабицях, прикривало з півночі Угерське Градиште.

«Осінь» майора Франтішка Свободи – із штабом у Бзенці – мала 336 бійців по селах Недакониці, Острог, Лідеровиці, виходячи з яких вони пильнували містечко Стражниці.

«Ян» охоплював терен від південного краю шосе Ланжгот-Кути аж по словацький кордон; мав чотириста вояків, за командира – надпоручника Милана Немця, а штаб – в Годонині.

Якби зайшла потреба, Бенеш міг употужнити ланцюг моторизованими поліційними куренями «Вацлав» (майор Войтех Юстра), «Станіслав» (штабний капітан Якуб Благинка) та «Йозеф» (майор Ондржей Новачек), а разом – восьмистами багнетами.

• • •

Тринадцятого липня коло Моравських Прусів шістсот вояків і сто п'ятдесят поліцаїв вигнали з лісу чотирьох повстанців, та зловили лише стрільця Мирона. Збіглих відшукали між Рачицями й Рупрехтовом аж за два дні й забили повстанця Співака.

Прив'язка. Моравські Прусси (Moravské Prusy) – невелике село за сім кілометрів на південний схід од міста Вишков, при дорозі з Тополян на Важани.

Другого серпня близько одинадцятої вечора українців було помічено на самісінькому моравсько-словацькому кордоні, в селі Свята Сидонія: запасалися їстівним; п'ятого – під Вларським перевалом; шостого – в Недахлебицях.

Таких повідомлень з кожним днем більшало.

• • •

Сотню Бурлаки, яка сильно відставала від сотні Громенка, було загнано в Низькі Татри і взято в тісне кільце. Упевнившись, що облога стає затяжною, Бурлака по-

Володимир Щигельський-Бурлака

клав залишитися в межах кільця й петляти на всі боки, вичікуючи зняття облоги. Уранці п'ятого серпня, на підході до Німецької Люпчі⁶, сотню було атаковано. Відбилася і стала кошем на вершині Люпчанської Магури (1 315 м).

На розвідку чехословаки вислали сімнадцятьох чоловік з курсантського куреня. За командира пішов не капітан, який нагло заслаб, а чётар Алоїз Рамбоусек. Сходячи на Магуру, зелене вояцтво навіть не відбезпечило автоматів, не наготовило гвинтівок (нічого іншого не мали). Шпиль накрив їх кулеметною пальбою.

Самовидець. Я дививсь у далековид на північ, на Німецьку Люпчу, в околиці якої хотів уночі вивести сотню, коли помітив їх біля лісничівки. Був певен, що за ними суне основна сила, що відступити вже не встигнемо, а тож і наказав висунути наші два кулемети на край лісу. Чехословаки майже не відстрілювалися. Лишили на галяві шістьох мертвих і трьох поранених. *Володимир Щигельський-Бурлака.*

На Магурі загинули: Йозеф Гакл, Генріх Врба, Богумил Падух, Мілош Неуман, Мирослав Кореш та Йозеф Шикуча. Поранених бурлаківці перев'язали, та уніформи з них, як і з тих, що лежали на галяві, стягли. По шостій вечора сотня зійшла з гори і, затираючи сліди, скрутила на захід, потім – великим півколом на південь, на схід і знову великим півколом на північ.

•••

Десятого серпня Бенешові доповіли, що у Валаських Клобуках мала місце перестрілка з численним – п'ятдесят-шістдесят бійців – українським загonom. Підполковник не повірив, бо знав від захоплених повстанців, що з сотні Громенка прийшло на Моравію заледве сорок чоловік.

Тринадцятого серпня в Кошиках, за шість кілометрів від Напаєдли, четверо озброєних автоматами українців, що мали на собі польські однострої, і п'ятий у штатській вдяганці ходили по хатах, шукавши за харчами та мапами. Чотирнадцятого в лісі біля Кужелова, за двадцять два кілометри від Угерського Броду, тамтешні мешканці бачили шістьох повстанців. Другого дня з Кужелова вістили, що на Моравію перейшов із Словаччини загін числом сто-сто двадцять багнетів.

Вістка виявилася брехливою, як і чимало інших, появу яких спричиняв повсюдний переполох. Бувало, що спантелічені сільчаки мали й голоси птахів за голоси ловецьких дудочок, якими, як запевняло посполитих начальство, перегукувалися в лісі українці. Завідомлення «з ловецькими дудочками» штаб Бенеша отримав п'ятнадцятого серпня з Лугачовиць.

...

Зводячи погонців з пуття, Бурлака петляв усередині кільця, і п'ятнадцятого серпня сотня знайшлася в горах Малої Фатри близько Краснян.

Прив'язка. Красняни (Krasňany), з тисячою їхніх мешканців, лежать на західних схилах гірського пасма в долині Варинки, за десять кілометрів од Жиліни. Селом точиться потічок Кур.

Кільце стискалося, та Бурлака плекав надію, що тиск ось-ось ослабне, й сотня, наражаючись на засідки, стійки й чати, металася між Варинкою на заході та Оравою на сході.

Генерал Носко наказав ні під яким оглядом не випускати бурлаківців з Малої Фатри, й туди ринули поповнення як людьми, так і технікою. Увесь масив облазили розвідувальні підрозділи, командири яких підтримували постійний зв'язок і з правими, і з лівими сусідами; у місцях імовірного виходу сотні з оточення було викопано десятки замаскованих кулеметних гнізд; гірськими дорогами загуркотіли танки.

Узявши за спільника голод, військо й поліція обложили всі навколишні села, всі хутори, всі лісничівки. У селі Незбудська Лучка в хаті полісовщика засіло четверо поліцаїв. Командував ними Милослав Новотний. Уночі прийшло під вікна кілька повстанців. Постукали: «Відчиніть! Ми по хліб! Нікого не скривдимо!». Відказав їм Новотний: «Поліція! Заберіться, бо стрілятимем!». Українці вдарили з автоматів по вікнах. Зав'язалася перестрілка. Новотний чекав на підмогу. Не дочекався: знайшла його куля.

...

Шістнадцятого серпня поліційна чата з Бухловиць завважила, що недаленними хуторами волочаться озброєні чоловіки, випрохуючи хліба.

Вісімнадцятого, по дев'ятій годині вечора, в естрабицькому шинку людей, як і всякої неділі, було повно.

Прив'язка. Естрабиці (Jestřabice) – маленьке (280 мешканців) село в Злинському краї, за три кілометри від міста Коричани. Назва походить від «яструба». У давнину мешканці села муштрували яструбів-тетерев'ятників.

Коли се влетів у шинок Йозеф Кельнер: «Бандерівці!» Захмелене товариство відгукнулося: «Не дурій, Пепику!» Та десятник Отакар Кратохвил, а з ним і Йозеф Нев'ел метнулися за двері.

*Самовидець. ...зайшов, пам'ятаю, до хати: «Добривечір, пані! Чи не знайшлося б у вас хліба?» Глянула вовком. Одкраяла від бухана скибочку. Та скибочка аж світилася. Мене мало не затіпало: подає, як жебракові... Згадав за словаків. Ті куди гостинніші були. «А сіль?» – питаю. Скрутила невеличкого кульочка, вкинула кілька пучок. Та я й соли не взяв. З вулиці озвалася автоматна черга. Побіг... **Петро Йосиф Потічний-Малий-Воробчик, зв'язковий сотні Громенка.***

Стріляли від хати Нев'елових. По українцях. З їхнього-таки автомата. У пітьмі загубився від своїх Ярослав Костевич. На нього й напалися Кратохвил з Нев'елом. Зажили газетної слави: «Сміливці самі вигнали з села бандитів!»

До відома. Ярослав Костевич народився (1922) в селі Руське, на Мукачівщині. Швець. Нежонатий. У 1941-му вивезений на примусові роботи в німецьких копальнях. Утік. Служив у Червоній Армії. У 1946-му вступив в УПА (сотня «Ударники-2»). На

випити показав, що їхній відділ має тридцятьеро бійців, на озброєнні – три важкі кулемети, п'ять-шість автоматів, гвинтівки, що за командира в них – сотник Громенко.

Укрив українців Жданицький ліс.

Прив'язка. Жданицький ліс (Ždánický les) – невисокий кряж, східні схили якого вкрито листяними лісами (з того й назва).

Тої самої ночі чехословаки обсадили шосе Бучовиці–Жданиці–Славков–Чейч, а пізніш утворили запобіжну лінію Кромєриж–Вишков–Славков–Густопече–Брецлав.

Ужиті заходи не повелися. Дедалі більше повстанців ступало південною Моравією на захід. Уже дев'ятнадцятого серпня біля Рачиці (Вишковський повіт) з сімома українцями зіткнувся, їхавши велосипедом, Милослав Влчек, якому вони повибивали шпаци з колес, щоб не встиг виказати. Двадцятого, світком, шестеро озброєних чоловіків скрадалося уздовж залізниці в Грушках (Брецлавський повіт), прямиуючи на Ланжгот.

• • •

Двадцятого серпня Бурлака таки вирішив іти пробоєм між Краснянами й Дольною Тжиною. Пізнього вечора вийшли з лісу, перебрели Кур і полем, плутаючись у картоплинні, порвалися («Слава!», «Слава!») на запобіжну лінію. Били з автоматів, з легких кулеметів, кидали гранати... Чехословаки розскачилися. Та на позиції залишився станковий кулемет. Він і поклав сотню на землю. А з крил на поміч кулеметникам уже поспішали.

Уночі Бурлака ще двічі – то там, то там – заатакував лінію. Укінці мав щастя. Виходили на шосе, коли вгледіли – танки! Їх також угледіли. Танкісти ввімкнули фари. З шансів, з-поза шосе, злетіли й зависли в небі ракети. Під шаленим вогнем сотня подалася назад. У тім бою загинули стрільці Граб, Снігур, ройовий Кучерявий... Кучерявий, діставши поранення («Прощавай, командире!»), застрелився. Мала сотня й інші втрати: якраз перед боєм звіялися Гак, Сагайдак і Байдак.

Відступаючи у цілковитій – хоч очі повиколой – пітьмі, бурлаківці вийшли на спустілий табір поліційного куреня. Охороняли його Франтішек Вондроуш, Ян Браборець та Любомир Паточка. Вони й обстріляли сотню, вбивши двох її бійців. Бурлака, пам'ятавши, що весь окіл аж кишить чехословаками, визнав за краще не встрявати в бійку. Заохочений легкою перемогою Паточка пустився слідом. Задній у колоні стрілець зачув, що хтось скрадається. Почекав, пропустив уперед і вистрелив упритгиск.

Самовидець. Десь уже о другій ночі, в лісі, на постійній сотенний сказав нам (а було нас тридцять шість), що вийти з оточення всі разом не маємо шансів, сказав, щоб самі поділилися на поодинокі боївки. Хто з ким схоче. З командиром zostалися – політвиховник Зенко⁷, лікар Вир, сестра-жалібниця Офелія, ройовий Шуліка, стрільці Нестор і Панас та я. Тої ж ночі Панас відстав і загубився, а не знати звідки взявся санітар Гордий. Оповів, що їхня боївка, напоровшись на стійчиків, розтеклася по лісі. Пішов з нами. *Тарас Бурий-Буркун, бунчужний сотні Бурлаки.*

• • •

Уночі проти двадцять другого серпня чимала боївка перейшла з езеранських виноградників (Микуловський повіт) до лісу неподалік Моравського Крумлова. Чехословаки не мали сумніву, що то була Громенкова сотня і що він поведе її на Іванчиці, в долину Їглави.

Двадцять другого, вдень, начальник залоги в Яблункові надпоручник Патрик Шилган дістав повідомлення з Польщі (повідомляв поручник Пшемислав Сосновський), що великий загін УПА йде на захід зараз же коло державного кордону і що перетне його, з усього видно, десь поблизу Яблункова. Крім того, зазначав Сосновський, інший загін УПА вже перебуває у Словаччині. Чехи притьмом відрядили в небезпечні місця засилок і взялися за пошук українців. Пошук тривав кілька днів. Дурно! Виявилось, що в польського страху очі по яблуку.

Утім, не менші очі мав і страх чехословацький. У серпні з агентів StB та елітних поліцаїв було створено розшукові підрозділи; в містах Біла, Буковець, Челадна, Дольні Ломна, Нидек, Старі Гамри зміцнено поліційні відділки. У Фридек-Містку, Яблункові, Остраві постали винищувальні боївки, головним завданням яких була фізична ліквідація вояків УПА. Деякі з тих боївків, запозичили досвід советських чекістів: клавши за повстанців, гарбали, свавільничали і полохали населення, викликаючи в нього ненависть до українців.

Чехословаки мали нагоду переконатися, що повстанці досить легко долають річку Мораву. А тож з її берегів було вивезено всі човни і все, на чому можна було перекинутися на протибік. На Мораві та її притоках – від Тлумачова аж по Веселі – заказали вечірне, нічне й ранкове рибалення.

2. ПО ГАРЯЧОМУ

Виглядало, між Словаччиною та Моравією зведено китайський мур, а повстанці знай ішли, знай ішли... Двадцять третього серпня з Льготи, що в Злинському повіті, вони, розжившись мапою, вирушили до Напаедлі; мали на собі військові однострої, автомати, гвинтівки, гранати.

Українців бачили і в Єсеніку, і в Угерському Броді, і в Босковицях.

Навпроти Микульчиць тринадцятеро плавом здолало Мораву. Появу десятиох – як у військовому виряді, так і в штатському – потвердили селяни з Четеховиць, де українці купували харчі й пропитували за дорогу на Брно.

У Київському повіті військова чата злапали Володимира Войтовича, який мав у кишені накреслену олівцем мапу Чехії. Войтович визнав, що йшов з Громенковою сотнею, з нею побіля Ярошевої переправився через Мораву, а потім заслаб і зоставався в селі Салаш, аж викачався з хвороби. З невмілої мапи «тепличанські» штабісти все ж таки вчитали, що Громенко зійшов з північного шляху і вернув на південь.

Сліди, які залишала по собі сотня, вказували, що в ній запанував голод: бійці походя ламали й гризли кукурудзяні качани. Запасуючись провіантом, сотня якийсь час перепочивала у Жданицькому лісі.

Двадцять четвертого серпня громенківці були вже у Новій Бистриці, за шість кілометрів від австрійського кордону. Уночі перейшли до Австрії. Не всі. Післяперестрілки в Єстрабицях Громенко поділив сотню, і частина її на чолі із замісником сотенного Лагідним дісталася Західньої Німеччини самотужки.

До відома. Лев Футала-Лагідний (1922–2007) походив з села Береги, що на Львівщині. Активний член ОУН, він початками служив у сотні Громенка політичним виховником. За особистий героїзм у боротьбі з польсько-советськими займанцями був нагороджений Бронзовим Хрестом Заслуги і найвищим орденом УПА – Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1-ої кляси. У самостійному поході виявив себе як зарадли-

вий польовий командир. Привів своїх бійців у Баварію одинадцятого вересня 1947-го. Мешкав у США, в Йонкерсі.

Тепер чехословаки мали до діла із залишками сотень Бурлаки й Бродича.

Сотні Бродича не заталанило від самопочатку. У червні-липні точила близько польського кордону бої з «тепличанами», зазнавала втрат і верталася на Лемківщину. Знову переходила на словацький терен й кидалася сюди-туди, остерігаючись облав та обминаючи засідки. Без звороту на захід бродівчани побралися аж насамкінці серпня.

Пізньої добою, двадцять третього серпня, українська боївка числом п'ятнадцять-двадцять осіб уступила в Прибиславиці. Випрохували чогось на зуби кинути, сякої-такої одежини, а найбільше – взувачок. Дякували за голку, за шпульку ниток. Купили борошна, маргарину, цукру, але дві тисячі цигарок (усе, що мав сільський склеп) без застережень вилучили.

Назавтра зняли тривогу Липтаки: «Гвалт! Українці!». Настигла поліція. Українців – нігич, зате дядьки з напіввійськової спілки, що самохіттю полювали українців, – ось вони!

У Желетаві селяни, налякані, як і по всіх усюдах, застрашками за умовчання, виказали якихось появ, що мали за плечима двостволки. Своїх же полісовщиків не признали...

Голослівних виказів було без ліку, й чати – військові та поліційні – без пуття шамоталися повітами.

Йозеф Іванчович вертав піхотою з міста в село Єгниці. У полі спіткався з шістьма українцями. Завели його в ліс, відібрали документи, гроші, годинника і, розпитавши за стійки, пустили.

Недалечко, на шосе Прага–Брно, спинив якийсь хлопчак авто Арношта Кубата. Випитував каліченою чеською, як вийти на Івановиці. Вислухав і махнув рукою: «Їдьте!» Віддаляючись, Кубат побачив у назадньому дзеркалі, що слідом за хлопчачком перетяло шосе десять-дванадцять обвішаних зброєю чоловіків.

Охоз: українці минають село, прошкуючи на Адамов... **Пельгримов:** спіймано українського вояка; кільком іншим повелоса втекти... **Хроустов:** берегом Їглави тягне на Владислав гурт українців... **Окрешиці:** повстанці шастають по хатах, питаючи мап і споживи... **Кроужек:** завважено з півдесятка незвісних осіб...

До відома. Незвісних уліті 47-го не бракувало: сотні повоєнних безхатників, сотні циган, що ховалися від перепису, сотні полонених німців, що, скориставшись з паніки, втікали з примусових робіт. Лише одного дня й лише на Чесько-Моравській височині було затримано двадцятьох чотирьох. Се все завдавало зайвого клопоту військам і поліції, відвертало увагу від головного, від найголовнішого – «захистити республіку перед навалою українсько-німецьких буржуазних націоналістів».

З плякатів, якими зарясніла країна, всякий міг довідатися, хто є українські націоналісти: «У той час, коли чехи та словаки з надією звертали свої погляди на Червону Армію-визволительку, з нею в Західній Україні воювали організовані з

німецькою допомогою загони націоналістів. Сьогодні ми їх називаємо бандерівцями. Якою ж мала бути їхня засліпленість, щоб вони – слов'яни походженням – злигалися з убивцями тисяч і тисяч слов'ян?! Бандерівці не є політичні втікачі, що просять притулку. Ні, вони промощують собі шлях силоміттям, автоматами і гранатами. Се є ворог закрадливий, лестивий, який звик міняти свої личини. Гордість усім нам не дозволяє спокійно спостерігати, як швендяють нашою землею банди озброєних чужинців, як їх спомагають ненависники нашої батьківщини».

Двадцять дев'ятого серпня до Карла Калини, мешканця села Гори (Дачицький повіт), завітало двоє вояків УПА. Домагалися мапи, якої Калина не мав. Пішли по сусідах. Божена Обуркова, Антонін Тесарж... Калина ж послав свою сестру попередити голову Національного комітету Франтішка Дворжака: бандерівці! Дворжак зателефонував поліцаєм і, вхопивши рушницю, мерщій (десять тисяч на смітті не валяються!) погнав на Дворжакове подвір'я. Забіг у хату й тут-таки дістав дві кулі в живіт. Спустив душу. А тих двох українських вояків тільки й бачили!

У серпні більшість малолічних боївок УПА добувалась углиб Чехії на відтинку «Карел», і дев'ятого вересня командував з'єднання «Влара» підполковник Зденек Бенеш розбив його на дві самостійні ділянки – «Карел I» (Границі–Преров) і «Карел II» (від Прерова до впадіння Древниці в Мораву).

«Карел I»: довжина – тридцять кілометрів; командир – штабний капітан Якуб Благинка; вояцтво – семеро старшин, 503 бійці; озброєння – 213 автоматів, гвинтівки, кулемет; штаб – у Липнику.

«Карел II»: довжина – тридцять п'ять кілометрів; командир – майор Войтех Юстра; вояцтво – семеро старшин, 642 бійці; озброєння – автомати, гвинтівки, чотири кулемети; штаб – в Гуліні.

З наказу Бенеша всі оперативно-розвідувальні повідомлення мали передаватися зверхнім штабам негайно, поза всякою чергою. Се означало, що командири будь-якої ланки мають визначитися швидко й чинити на свій страх, без часожерних узгоджень. Крім того, Бенеш наказав ознайомити військово-поліційні підрозділи з тактикою боївок УПА.

3 настанови. ...пересуваються головним чином лісами і вночі. Удень відпочивають, криючись в гущавині. Розлогими лісовими масивами ідуть, стається, й ніч устяж. Ніколи не зостановлюються більш як на один день. Винятки бувають, коли похід триває кілька ночей поспіль, а днювання короткі. Перед уявною чи істотною засідкою розходяться в різні боки, а потім сходяться в заздалегідь домовленому пункті. З оточення виходять пробоем і без найменшої загайки, та, загалом, у бої не втягуються. Недовірливі, хитрі, підступні. Розпитавши в місцевих жителів дорогу, починають рух за вказаним напрямком, а за межами досягу круто його змінюють. За мокротечі йдуть шнурком і ступають слід-у-слід, тримаючи один одного за ремінь, що внеможливорює визначити число ходаків. Там, де дозволяє терен, рухаються бігцем. Оглядисті, меткі, завзяті.

У вересні чехословаки ліпше знали з приділеними дільницями, чіткіше уявляли, як ведеться поміжникам на крилах запобіжної лінії і в разі потреби спомагали їх огнем. «Ми бачимо, а нас не бачити» – то було вже не голе закличчя, а найважливіший первень антиповстанської тактики.

Ольга Ханас-Офелія в чехословацькому полоні

шилися від захвату й підкидали читачам «смаженого», запевняючи, що Бурлака тягав за собою й коханку – Офелію...

До відома. Ольга Ханас-Офелія (1923–?) народилася на Перемищині в селі Мальговичі. Учителька. Від літа 1945-го – провідниця жіночої сітки ОУН. У серпні 1946-го заарештована поляками. У грудні звільнена з-під слідства за браком доказів. Навесні 1947-го відійшла до лісу. В сотні виконувала обов'язки сестри-жалібниці та розвідниці. Була любкою не Бурлаки, а ройового Кучерявого, який поліг у нічному бою під Краснянами. У чехословацькому полоні Офелію згвалтували, породила у польській в'язниці. Відсидівши, замешкала в Зеленій Гурі.

Самовидець. У 1962-му, будучи в Зеленій Гурі, я зустрівся з пані Ольгою Ханас. Спитав, чи переглядала вона «Операцію Б» (чеська артистка⁸, що грала в тім кіні Офелію, була дуже їй подібна). Не переглядала, а от книжку Владислава Ярнизького «Спалена земля» читала. Пізніше з тижневика «Наше слово» я довідався, що жилося пані Олі не з медом: чоловік-поляк з неї знущався, та й син не давав шани матері. Легендарна Офелія померла по тяжкій хворобі, а коли – бозна... **Роман Паньчишин.**

...

Першого вересня боївка Бурлаки днювала в гірській колибі над Вагом. Убиралися в похід, і вже було покинули свій пристанок... З п'ятьми їх обстріляли. Поночі, під зливою, Буркун, Вир і Гордий відбилися від усіх інших. А ті, діставшись аж у верхоріччя Варинки, заховавшись на хуторі Яношикове.

До відома. Буркун (Тарас Бурій), Вир (Богдан Гук) і Гордий (Осип Левицький) дісталися Австрії двадцятого жовтня, вночі. У верхів'ях Влтави, за селом Ловчовиці.

Як саме було захоплено на хуторі Яношикове Бурлаку, Зенка, Нестора, Шуліку та Офелію, не зовсім ясно. Не вніс ясности, як зазначає Володимир В'ятрович, і сам сотенний, чия версія «містить багато суперечливих моментів і фактів, придуманих явно постфактум, для полегшення свої долі та долі ув'язнених з ним товаришів».

Зате чехословакам було ясно, що розбиття до ноги «націоналістичної банди» і заповнення її ватажка – то є понад усякий сумнів колосальний бойовий успіх! Газетники ду-

...

Початком осені рух повстанських боївок сповільнився. Морава в її середній течії стала багатьом з них замішкою, яку годі подолати, й вони змушені були завертати на північ, забиваючись аж у Гостинські ліси.

Прив'язка. Гостини – горуватий край на сході Моравії – є складовою Західніх Карпат. На сході, сягаючи Словаччини, уклінюється між Моравсько-Силезькими Бескидами та Яворниками. Простяж пасма – 55 кілометрів. Західня його частина – густо залісені пагорби заввишки 800–900 метрів.

Тимчасом у Злині, Угерському Броді, Всетині, Визовицях і Валаських Клобуках закладалися летючки – летючі загони. Та чи та летючка (тридцять бійців на чолі з обметаним старшиною) мала не гаючись з'явитися на виклик стежі, що виявила вояків УПА, взяти їх в сіло і знищити. Летючі загони ділом довели свою боєспроможність, але й вони не спинили повстанців.

• • •

До відома. Сьомого вересня у в'язниці в Брезно-над-Гроном сотенного Володимира Щигельського-Бурлаку вперше допитали. Згодом було безліч випитів й кілька в'язниць. З кошицької в лютому 1948-го він утік, та його спобігли і в липні видали полякам. Володимира Щигельського-Бурлаку поляки розстріляли в Ряшеві. На в'язничному подвір'ї. Сьомого квітня 1949-го. О двадцятій п'ятнадцять.

• • •

Десятого вересня двох озброєних українців забачено в околицях Пельгримова, ще двох неподалік Мальчиць, а дванадцятьох – побіля Черновиць: ішли до річки Лужниці

Чехословаки, запобігаючи появі боївки на протилежному, лівому, березі, обсадили його – від Буриянового Млина аж по Собеслав – кількома летючими загонами, які взяли на приціл усі броди й мости. Перегнали на лівий бік геть чисто всі довбанки, але байдаки, спокушаючи боївку, залишили. Боївка не спокусилась і, що цілком можливо, переправилася через Лужницю або північніше Буриянового Млина, або південніше Собеслава.

Прив'язка. Собеслав(Soběslav) – місто з сімома тисячами мешканців, яке лежить за вісімнадцять кілометрів на південь від Табора, на злитті Лужниці з Черновицьким потоком.

Лужницька засідка показала, що військо, а з ним і поліція, має чимало слабинок. Уживали звогчілих – із запасів часів війни – набоїв, а тим то гвинтівки раз-у-раз загиналися. Вояцтво не йняло їм віри і занепадало на душі. Усі кулемети лужницьких летючок виявилися негожими, а міський виряд поліцаїв не відповідав польовим умовам. Ані поліцаї, ані вояки не вмiли зливатися з містиною. Поминали, що воюють з вишколеними боївками, із знавцями уникливої тактики.

Уникали і чехословаки, але на свій спосіб. У військових лікарів знічев'я визналося небачене число слабих: кволились на задавлячку, на гризь, на гостець, ба навіть на почечуй... Не мали охоти важити головою.

Одинадцятого і дванадцятого вересня летючий загін, що зняли його з відтинка Веселі-над-Лужницею-Табор, пусто-дурно полював чотирьох українців, які спробували поживитися дечим у творовицькій зброярні.

Прив'язка. Творовиці (Tvorovice) – невеличке (300 душ) село на південний схід од Простейова.

Тринадцятого летючки мали інший клопіт: охороняли залізницю, якою їхав на Словаччину президент Едвард Бенеш. Поверталися на позиції мірою того, як віддалявся потяг.

Чотирнадцятого вересня між Вишною й Чеськими Веленицями зчинилась гонитва за двома автоматниками. Скінчилася тим, що обидва, відстрілюючись, перебігли на австрійську сторону.

Прив'язка. Чеські Велениці (*České Velenice*) – містечко в Південночеському краї, на кордоні з Австрією. Має три тисячі населення.

П'ятнадцятого, в Кашперських горах, чехословацька чата чималу годину ступала у слід української боївки, та вкінці її таки погубила.

Увечері другого дня мешканець Брандліну Богумил Ванек звернув увагу найближчої військово-поліційної чати на трьох озброєних українців, яких наглянув за селом. Вислана стежа нікого не відшукала, а сам Ванек викликав у неї підозру. Урешті він признався, що втнув мелунá. За гроші, які платили викажчикам, хотів полагодити хату. Узяли під варту, відправили у Собеслав й судили за поширення панічних чуток.

Прив'язка. Брандлін (*Brandlín*) – сільце на півсонтні хат у Таборському повіті, за два кілометри на північний захід од Тучап.

На перегоні Глибока-над-Влтавою-Замостя хлопець у мазепинці ліз напропуд до хижки колійного сторожа. Поки нагодилася стежа, пішов з блеску світа.

Під Невекловом утекло від нагоні двоє повстанців, а гнало їх аж сорок п'ять вояків та поліцаїв.

Прив'язка. Невеклов (*Neveklow*) – містечко, яке лежить в трикутнику Бенешов-Седлчани-Добриш і має дві тисячі мешканців.

Стежам і чатам наворачалися на очі з'рубани на деревах, вмисно понадломлювані гілки, на пеньках – купки сухої трави, які хтось нагнітив каменем. З такими знаками ознайомлювали штаби. У штабах їх вивчали, а висновки відкладали на безрік. На тому все й кінчалось.

Невлонимих повстанських боївок не меншало, а більшало.

У половині вересня постало під командою бригадного генерала Франтішка Раковчика військово-поліційне з'єднання «Сосна», яке крило обшир від Ланжготу аж по чехословацько-польський кордон. «Сосна» мала оперативні відтинки «Габр», «Пальма» і «Ясан».

«Габр»: шосе Ланжгот–Годонин, шосе Отроковиці–Злин–Визовиці–Лужна-Макита; начальник – підполковник Зденек Бенеш; штаб – у Годонині.

«Пальма»: від злиття Морави з Древницею до Квасиць; залізниця Тлумачов-Преров–Козловиці–Гримов–Малі Просениці; від Границь через Валаське Межириччя й Рожнов до Зламаной; начальник – підполковник Ладіслав Ресслер; штаб – у Прерові.

«Ясан»: терен між залізницею Границі–Острава–Новий Богумин і долиною Бечви; начальник – підполковник Франтішек Поспішил; штаб – у Новому Їчині.

З постановням «Сосни» відтинки «Карел», підпорядковані з'єднанню «Влара», залишилися, а їхні поліційні частини було посилено. На відтинку «Карел І» загін поручника Милана Грбка мав під наглядом – від східньої околиці Прерова до Малих Просениць – течію Бечви.

Поліцаїв було поділено на чотири чоти, по тридцять осіб у кожній. Перша (чотовий Алоїз Горкий), як і третя (чотовий Карел Форт), стояла постоем у Козловицях. Друга (чотовий Франтішек Липський) – у Гримові, а четверта (чотовий Ян Цага) – зараз же коло Бечви, пильнуючи порослий верболозами берег. Кожна чота виставля-

да як удень, так і вночі по чотири стежі, відстань між якими становила двісті кроків.

Початком жовтня штаб «Сосни» дійшов висновку, що запобіжні загони на річках Морава, Бечва й Одра не зав'язали дороги повстанським боївкам. Повстанці сягали углиб Чехії через Визовиці, Напаєдлу, Хриби, Вишков, Тишнов, Велке Межиріччя й Тельч, що мовило за наявність єдиної схеми руху.

Грунтуючись на тій схемі, генерал Раковчик заходився вичищати чеськотешинське і моравсько-словацьке прикордоння, а відтак деякі боївки змушені були повернутися на Словаччину, деякі ховалися по лісах, а деякі, більші числом, розпорошилися.

Зважаючи на те, що селяни – хто своєю охотою, а хто несамохіть – помагали українцям, Раковчик зобов'язав військово-поліційні чати виявляти не лише істотних, а й можливих помагачів. Се відвертало увагу вояцтва від виконання бойових обов'язків. Утім, ані поодинокі успіхи «Сосни», ані її похибки не мали великої ваги: у жовтні більшина українських повстанців уже знаходилася в Чехії.

До відома. Бригадний генерал Франтішек Раковчик (1893-1971) мав за плечима легіонарське минуле. («Чехословацький легіон» – се було багатотисячне військово з'єднання, яке навесні 1918-го повстало проти советської влади, започаткувавши те, що навіпісля дістало назву «громадянська війна в Росії».) Таке минуле мали майже всі старшини, що вони, як і Франтішек Раковчик, чинили після падіння чеської державности опір німецькій займанщині. Усім большевицький президент Клема Готвальд вігодився в'язницею. Раковчика було реабілітовано аж у 1969-му. Та невдовзі з нагоди перебування в тодішній Чехословаччині брежнєвської «братньої допомоги» реабілітацію скасували.

Словацько-моравські бої довели, що всім частинам з'єднання «Теплиці» гостро бракує своєчасних і непомильних вісток. Чинник, на який, виводячись за свої невдачі, посилалися командири. Вістки, які їм постачало поспільство, не стільки помагали, скільки пантеличили.

А на думку міністерства внутрішніх справ, населення мало б усіляко сприяти боротьбі з сотнями УПА: «...позбудеться здирників, які його грабують, позбудеться неспокою та побоювань і зменшить державні витрати на знешкоднення тих банд. Населенню маємо доводити й довести, що ліквідація бандерівців – се в його, населення, інтересах. Заохочувати людей маємо не конче в манливий спосіб. Не затаюймо, що там чи там бандерівці пограбували лісничівку або хутір. Наopak, населення мусить за таке знати. Маємо пояснювати, що не годиться спихати бандерівські безчинства на злодіїв, грабіжників, циган та волоцюг, які, підшиваючись під бандерівців, коять те саме, що й вони. (...) Населення мусить усвідомити, що зухвалість бандерівських банд набула б масштабів національного лиха, якби не зусилля нашого війська і нашої поліції».

Поліпшити обізнаність бойових чат з тією чи тією областю, з певністю чи непевністю її людности мало двісті агентів StB, яких було завезено в ключові міста південної Чехії – Табор, Тин-над-Влтавою, Каплиці та Чеські Будейовиці.

До відома. Згодом Франтішек Раковчик напише, що естєбісти виганьбили себе з головою: вимагали помешкань з усіма – і то в польових умовах! – вигодами, ночами – озброєної охорони, повстанців боялися, як пес палиці, й виходили на завдання без службових посвідчень, без штатних пістолів, щоб у разі захоплення виставляти себе за таких собі обивателів. Поживи з їх було аж ніскільки, висновував бойовий генерал, і той висновок StB йому незабаром пригадала.

Яршівський замок (колишня в'язниця, в якій катували й розстрілювали українських повстанців). Польща.

пастку.

• • •

У перестрілках українці мали перевагу над чехословаками, яких зводила на слизьке зброя. Необстежені кулемети, мавши погнуті розбивачі, затиналися, а кулеметні обслуги не вмiли дати їм ради та й погано уявляли, де є ZB-26, а де ZB-30.

До відома. ZB – Zbrojovka Brno. ZB-26 сконструював Вацлав Голек (1886–1954). Кулемет мав швидкозамінну, з повітряним охолодженням цівку й газовідвідну, з довгим ходом толока, автоматику. Цівка замикалась перекосом тильної частини замка вгору. Набої подавалися з коробчастої – на двадцять набоїв – скриньки, наставленої зверху. Темп стрільби – п'ятсот пострілів за хвилину. ZB-30 відрізнявся конструкцією ексцентрика, що він урухомлював замок, і системою урухомлення розбивача. Мав регулятор, яким збільшувалося або зменшувалося надходження в циліндер порохових газів.

З автоматів мали чехословаки – англійські стени, італійські беретти, німецькі шмайсери. Магазили усіх набивали по зав'язку й тижнями їх не випорожнювали. Пружини штовхачів ослабали, набої не сягали набійника, скошувалися – затинка!

Гвинтівки (чехословацькі, німецькі, польські) завчало мали або закороткі, або затупілі розбивачі, тож з п'яти поданих набоїв вистрелювалося лише три. Завдавали великої мороки й самі набої – іржаві, звогчiлі, пом'яті. Старшини їх перебирали, але помітити, що куля увійшла в дулко гільзи на ніготь глибше, або, що капсель не сидить тісно у своєму гнізді, не могли та й не завше хотіли.

• • •

Провід чехословацького війська, яке відновлювалось на превелику силу, поділявся на тих, що воювали на боці західних союзників, і на тих, що билися на сході в ла-

Початковий етап боротьби з українськими повстанцями засвідчив і те, що за обставин лісової війни найбоєздатнішою одиницею є летючий загін. А тож підполковник Рудольф Марек, командувач з'єднання «Рудольф», яке заступало південну Чехію, стало вдаватися за поміччю летючок. Мав їх аж тринадцять.

Він же збагатив партизанську тактику чехословаків і зведенням «оманних загат». Виглядало се так. Чекавши на появу повстанської боївки, летючий загін навмисно зчиняв шарварок: галас, безладна стрілянина з автоматів... Боївка збочувала на південь або на північ і попадала в наготовану

вах Червоної Армії. «Західняки» знали своє за національно-визвольні змагання українців і сяк чи так їм співчували, а забаламучені московськими брехнями «східняки» на українців дихали бісом.

У самому війську також панував геній незгоди. Половина плекала надію, що країна стане на передвоєнний шлях, а половина сподівалася на її советизацію. Не сприяла згуртованості й постать міністра національної оборони генерала армії Лудвіка Свободи: половина підлеглих уважала його за сталінського вислужника, а половина – за вислужника капіталістів.

До відома. Лудвік Свобода (1895–1979) – то була особистість вельми й вельми суперечлива. Австро-угорський вояк, він у вересні 1915-го перекинувся до «слов'янських братів». У Києві став з нього пожежник, а небавом і чехословацький легіонер. З легіоном пройшов від українського Зборова аж по Владивосток. Воював з большевиками не за страх, а за совість і додому повернувся (1920) капітаном.

Служив як сотенний в Ужгороді (1923–31) і потім казав, що то був найщасливіший час його життя. Викладав у Військовій академії в Границях, командував курунем у Кромержіжі. По німецькій займанщині – в Польщі. Збиває «Чесько-словацький легіон», який мав воювати з німцями. Мало хто з чехословацьких старшин такого віку і такої ранги вчинив так, як учинив підполковник Лудвік Свобода, а ще менше було таких, що лишили під німцями свою сім'ю.

Польща зазнала поразки. Свободу і його легіонерів заповнили совети, але повелися з ними не так, як з полоненими поляками. Мали з чехословаками свої пляни. Коли розпочалася німецько-советська війна, Свободі дозволили зібрати національну бойову одиницю, яка б воювала в складі Червоної Армії. Він якнайтісніше співпрацював з московським партійним проводом, але членство в большевицькій партії відкидав, додержуючи віри в традиції передвоєнної чехословацької армії, в якій політичну діяльність було заказано.

Постав чехословацький курінь, далі – полк, далі – бригада... Усіма командував Лудвік Свобода. Та коли бригада, завдяки напливу закарпатських українців, перетворилася на корпус, Москва призначила на його командира генерала Яна Крадохвила. У боях на Дукельському перевалі корпус надармо кривавився тижнями, і маршал Конев, плюнувши на московські забаганки, поставив корпусним Свободу.

На Дуклі Свобода довідався, що його сина, сімнадцятилітнього Мирослава, німці вбили в таборі «Мавтгавзен», що там же знищено братів його жінки Ірени – Едуарда та Ярослава, що її мати, Анежка Стратилова, загинула в таборі «Равенсбрюк».

У звільненій Чехословаччині Лудвік Свобода – міністр національної оборони. Сподівався, що нова армія стоятиме на засадах легіонарського братства, та все пішло не так. Генеральний секретар Комуністичної партії Рудольф Сланський доносив Москві, що міністр «...оточив себе колишніми легіонерами (...) та визнавцями західніх воєнних доктрин, які ворожо ставляться до советської воєнної доктрини». У квітні 1951-го Свободу скинули з посади й «вичистили» з армії. Не допомогло й те, що він таки вписався в партію Леніна–Сталіна.

Большевицький прем'єр Антонін Запотоцький зауважив: «Пенсію, з ласки нашої, ми тобі вділимо». Генерал армії відказав, що ніколи й нічого не брав «з ласки», що проживе і без пенсії. Жив на батьківщині, в селі Грознатин, став у колгоспі за бухгалтера. Загалом, неабияк захопився колгоспним життям і помагав селянам, як міг. Коли в листопаді 1952-го Свободу заарештували, слідчі поставили йому на

карб те, що він хотів побудувати «куркульський колгосп». Нічого іншого не вигадали, і напередодні Різдва генерал із символічним прізвиськом вийшов на свободу, зобов'язавшись не покидати Грознатуину без дозволу StB.

Аж ось у червні 1954-го до Праги прилетів Микита Хрущов і просто з трапа спитав у Запотоцького (той був уже президентом): «А де є мій бойовий друг товариш Свобода?» Запотоцький, якого народ величав «вухатою торпедою», взявся страхом і мало не захляпав вухами. А Хрущов мостив своє: «Радо зустрінуся, радо зустрінуся...».

Зателефонували до Грознатуину і передом попросили, щоб хтось узяв з генерала змірок: шиемо, мовляв, святкову уніформу... Словом, Хрущов побачив Свободу не в бухгалтерських наукавниках, а в новісінькому кітелі. А за кілька днів таким побачила свого нового начальника Військова академія.

Весна 1968-го. Празька весна! Лудвік Свобода – перший комуністичний президент, якого парламент обрав таємним голосуванням («за» було – 282, «проти» – шість). У серпні прітьма сказав советському послові, що вся відповідальність за підступний напад на Чехословаччину лягає на Москву. Відмовився визнати «робітничо-селянський уряд», який накидали йому з Кремля. Не сів за стіл з Брежнєвим, поки той не звільнив арештованих вождів Празької весни. Коли на протест проти советської займанщини спалив себе Ян Палах, Свобода мовив навселюд: «...я – вояк і признаю слушність його самопожертви та мужності».

3. ЗАПОЛЮВАТИ!

Отже, моральний стан війська був далеко не найкращий, а матеріальний – украй поганий. Чехословацька економіка не оговталася від воєнних утрат, а тож не задовольняла і найконечніших потреб військовиків. Кілька корпусів та дивізій було розв'язано, число багнетів у тих, що залишалися, зменшено, а вимоги до бойового і муштрового вишколу максимально обмежено. Головна Команда УПА аж ніяк не помилилася, виславши свої сотні в похід саме вліті 1947-го.

Похід повстанських сотень припав якраз на той час, коли політичний бій між чехословацьким більшовиками та їхніми опонентами загострився, а тож у своїй ідеологічній кампанії більшовики в повній повні користалися із страшила «бандерівської небезпеки». Більшевицьке Rudé právобезнастанно залякувало «насилниками» та на всі способи доводило, що істотна мета тих волоцюг – спомога всіх назадняцьких сил, починаючи греко-католицькими священниками й кінчаючи соціалістами.

Те, що писала за волелюбних українців газета соціалістів Svobodné slovo, большевицькі ідеологи називали зрадою. А писала вона таке: «День-крізь-день читаємо, яку «величезну небезпеку» являють із себе кілька сотень гнаних гольтіпак, що звідкісь зі сходу намагають дістатися кудись на захід. Звісно ж, мають на те свої причини, а інстинкт самозбереження змушує їх сям-там виканючити (а то й украсти) чогось істівного. Дозволити їм іти туди, де вони сподіваються знайти спокій, то було б найліпше».

Полковник Богумир Ломський (московську академію Генерального Штабу закінчив з відзнакою) неуспіхи війська висвітлював так: «...бої з партизанами є складні, виснажливі та небезпечні. Ув останній війні німці, наприклад, ні в якій

підвладній їм країні не спромоглися придушити партизанського руху остаточно. (...) Протибандерівська операція не могла і не може бути скоротечною, оскільки партизани ухиляються від прямого бою, ховаючись по гірських та лісових масивах, а відтак ми змушені, набравшись терпіння, винищувати їх мало-помалу. Винищувати в ході поодиноких, обмежених операцій. Я ніколи не був тієї думки, що ми, мовляв, мали дозволити бандерівцям їхній похід. Від самопочатку вони поводитися на нашій землі як грабжники, як гвалтівники, і ми як незалежна держава мусимо відплатити їм по заслузі».

Летючі загони з'єднання «Рудольф» похід українців уповільнювали, та не годні були його спинити. У штабі зважили, що завинив невдалий устрій летючок. Кожну з них негайно розокремили: п'ятнадцять вояків постійно перебувало на базі в гострому поготівлі, а п'ятнадцять чатувало (переважно на східній межі того чи того лісу).

Двадцятого вересня підполковник Марек вирядив летючий загін ч. 13, яким командував надпоручник Ян Мора, в околиці Полічки: українці! Мора сповістив, що розпочав переслідування не менш як тридцятьох бандитів, і зажадав підмоги. У трикутник Моравська Требова-Полічка-Босковиці було кинута летючі загони ч. 8 (з Каплиць) та ч. 11 (з Дештні). Двадцять першого майор Томаш Вацек і штабний капітан Володимир Гофман, які узгоджували дії учасників нагоні, й собі зажадали засилків. Підкинули їм чотири летючки. За тридцятьма українцями (якщо Мора не залічвся) гнало двісті десять чехословаків. Задаром!

Не ліпше велося і з'єднанню «Сосна». Невідавши, чим забезпечити своє північне крило, воно позичило в «Рудольфа» летючий загін ч. 11, який пересунувся на відтинку Мезиричко—Арнолець—Заборна.

Двадцять четвертого вересня повстанські боївки було виявлено на схід від міста Тельч й побіля села Богдалов. Між командою «Сосни» і командою «Рудольфа» зайшла суперечка: чиї люди полюватимуть українців? Укінці змовилися, і бойове завдання перебрав на себе «Рудольф». Летючий загін ч. 1 став на лінії Лещина—Кунжак—Мости, загін ч. 3 — на лінії Прибислав—Польна, а загін ч. 13 — на лінії Горні Церкев—Горні Вес—Свята Катерина.

Аби запобігти незгодам між з'єднаннями, в Їглові було скликано нараду штабистів. Урадили, що в разі виявлення боївки УПА, всі підпорядковуються старшині того з'єднання, бійці якого її виявили.

У Їглові був і майор Франтішек Екснар, командир колишніх партизанів.

...

Кінцем літа, коли ідеологічно-большевицька бакханалія навколо сотень УПА сягнула апогею, Rudé právo, пославши на починання словацької «Спілки вояків-повстанців», в якій верховодили сталіністи, написало, що без колишніх партизанів перемогти бандерівців годі. А вже у вересні Кабінет Міністрів, таємно схвалив участь лісовиків в операції Б. На однім вогні большевики спрягали дві яєшні: посилювали антиповстанський фронт, а крім того — мали кілька тисяч озброєних спільників. На випадок готованого перевороту.

На таємному засіданні Лудвік Свобода опинився в меншості й зазнав гострої критики на сторінках тижневика *Partyzán*: «Той, хто стежить, як військо поборює банди УПА, не може не помітити, що з операцією Б не все гаразд. (...) Одно, що словацька StB, перебуваючи під впливом назадницької Демократичної партії, не

певнила і не певнить своїх повинностей, а друге – армійський провід геть не має досвіду ліквідації таких банд. (...) Ми з цілковитою відповідальністю заявляємо, що командири підрозділів, які покликано на боротьбу з бандами УПА, поступаються бандерівським ватажкам. Уже два роки наш народ годує генералів, які, виявляється, не мають кебети на те, щоб знищити бандитське юрмисько».

Критиків Свободи, Носка, Раковчика підтримав Рудольф Сланський: «Ми бачимо, що армія має чимало недоліків, і найважливіший – се її поганий морально-політичний стан».

У вересні-жовтні в операцію впряглося за малим не три тисячі партизанів. Узгоджував їхню діяльність з діяльністю військових та поліцейних підрозділів єдиний штаб, за начальника якого став полковник Богумир Ломський.

До відома. Богумир Ломський (1914–1982) – військовий та політичний діяч. У 1944–45-му – начальник штабу Першого Чехословацького армійського корпусу. У 1956–68-му – міністр національної оборони. За протест проти «братньої допомоги» советів (1968) звільнений з армії.

Поводилися партизани так, як звикли за війни: дармоїжкували, пиячили, не цуралися здирства, полювали звірину, а м'ясо спускали селянкам. Армійців зневажали (не нюхали, мовляв, пороху) і зчиняли бійки, які кінчалися стріляниною, а то й загибеллю того чи того вояка, як от у Новій Риші (Дачицький повіт).

Зрештою, пише Ян Млинарик, партизани навіть допомогли українським повстанцям. Помогли тим, що махнували операцію і забавляли вояцтво, яке не було певне, що воює за справедливе діло, бойового духу.

•••

По їглавській нараді партизанський курінь «Франта», який підлягав «Сосні», та летючий загін ч. 1, який підлягав «Рудольфу», утворили на захід від міста Тельч шістнадцятикілометрову – миша не проскочить! – запобіжну загалу. Українці проскочили.

Прив'язка. Тельч (Telč) – п'ятитисячне місто Височанського краю, лежить за двадцять п'ять кілометрів на південний захід од Їглави.

Ті самі партизани й та сама летючка прогавили українських повстанців і в Непомуцькому лісі. Франтішк Екснар доповів у штаб: «...запівніч банда, обійшовши наше ліве крило, втекла напрямком на південний захід».

Спроба співдії між антиповстанськими з'єднаннями виявилася надаремною. Дальші спроби також не мали успіху.

•••

Вояків та поліцаїв ознайомили з новою настановою, з якої вони дізналися за нові штуки своїх ворогів.

З настанови. ...спочиваючи в лісі, виставляють не лише стійчиків. Виставляють і споглядачів, які з верхівіття пильно розглядаються по гостинцях, путівцях та шосейках. Під час лобового зіткнення з нашими загонами вживають вельми дійовий спосіб подолання оборони. Спрямувавши весь свій вогневий потенціал на вузьку ділянку, з криком «Слава!» або «Слава Бандері!» йдуть пробоем без огляду на людські втрати. Такий спосіб бою, а надто нічного, негативно впливає на психіку наших бійців, і бандерівці, своїм звичаєм, мають успіх. Кожен їхній сотенний має

свої тактичні поваби. Бурлака нав'язаний бій приймає, а потім відводить сотню назад так далеко, аж впевниться, що шлях на захід є знову вільний. Громенко від боїв засадничо бокує, зважаючи, очевидячки, на гасло «хто вчасно втече, той, зрештою, виграє». Бандерівці меткі на хитрощі: запобігаючи ласки в селян, удають з себе славних хлопаків і своїх провожатих, як сплине потреба, відпускають без ушкоди.

Знанням лісового життя та особливостей неклеясичного бою відзначалися партизани, а тож курінь «Франта» почали ставити на такі вразливі ділянки, як Стрмилов–Чимер–Нова Бистриця–Старе Место–Славониці. Небавом, однак, визналося, що й партизанський досвід не є запорукою того, що «ворог не пройде».

Двадцять шостого вересня двоє повстанців, розжившись в Туровці молоком та хлібом, безнапасно вийшло з села і потяглося на захід. Уночі, двадцять восьмого, українська боївка, склад якої не було визначено, перетнула австрійський кордон на південь від Нової Бистриці. Двадцять дев'ятого українців назвали в Бенатках, в Хлумі та Гневковицях. Засідки, гонитви, перестрілки... А наслідок – ані вбитих, ані заповнених.

Тридцятого вересня коло Бехині чехословаки чатували на мості через Лужницю, заступаючи шлях двом повстанцям, що йшли від Судомериць. Стережений міст обминули вони десятою дорогою. На протилежний берег перекинулися деінде.

Прив'язка. *Бехиня (Bechyně) – місто з п'ятьма тисячами населення на злитті Смутної з Лужницею, за дев'ятнадцять кілометрів на південний захід од Табору.*

Першого жовтня троє вояків УПА перебуло день під Лединицями. На хуторі в Йозефа Марка. Коли ввечері некликані гості пішли, Марек викликав поліцаїв, а ті – летючий загін і винищувальну партизанську боївку. Погоню спорядили вмах, але спобігли гнаних аж опівночі. По короткому бою захоронив українців нічний ліс. Пустили за ними пса. Ухопив тропи, та за хвилину й збіг з неї.

Прив'язка. *Ледениці (Ledence) – містечко за дванадцять кілометрів на південний схід од Чеських Будейовиць, в якому мешкає поза дві тисячі осіб.*

Над ранок уже й постав запобіжний ланцюг Ледениці–Залужі–Стражковиці–Стрижов, який, чекаючи на появу трьох зголоднілих, обдертих і роззутих, утримували сотні найдених, тепло вбраних і забезпечених автолазнями. Утримували до вісімнадцятої години. Потім, усвідомивши, що за українцями й слід захолов, ланцюг згорнули.

Третього жовтня, надвечори, мешканці Чеського Крумлова бачили на околиці кількох із сидорами за плечима та при зброї: виходили з міста. Увечері кільконадцять українських повстанців минуло без затримки село Жумберк, а в Новій Песці п'ятьох інших загнали вогнем у ліс прикордонники.

Четвертого жовтня повстанці спинялися на хуторі Солописки (Пельгримовський повіт) і в полісовщика Вацлава Мадяра з Волар. Мадяр пояснював, що заволоки обізнані з розташуванням облогових загонів і що не один такий – вихвалялися! – вистригли на дурня.

Прив'язка. *Волари (Volary) – містечко на Шумаві – мають чотири тисячі мешканців і лежать на так званій Золотій стежці, яка перед віками получала Чехію з Баварією.*

У штабі з'єднання «Рудольф» заповзялися хай там що взяти на замок чесько-моравський кордон. На всіх лужницьких бродах між Собеславом і Пляною та по всіх поблизьких хуторах поставлено посилені чати і стежі. Курінь «Франта» перекинуто

з Градиштя до Прибиславу. Партизани обсіли ділянку Згор–Польна–Прибислав–Жишкове Поле–Овдолень–Ждирець. На помежів'ї Чехії та Моравії зайшла, як здавалося, тиша, але вже десятого...

Десятого жовтня мірошник з Дражиць накапав, що в нього, у млині, перепочивала повстанська боївка. Надіслана з Чеських Будейовиць летючка перетрусила млин, собачники із псами обширили шосе Дражиці–Бор–Олтиня. Нікого, хоч запали!

Прив'язка. Дражиці (Dražice) – село за сім кілометрів на захід од Табору. Має вісімсот мешканців.

Вістка з Кондрача: «У селі восьмеро бандитів, поводяться напасливо». Летючий загін ч. 8 зайняв позиції у Великобраницькому лісі, відрізаючи повстанцям шлях на південний захід. Уночі командирів доповіли, що банда завершила на північ і йде в село Веліш. Летючки, що примчали на поміч, обстали ліс, але боївка з нього все ж таки вихопилася і перед Велішем змінила напрям руху на західний.

У штабі «Рудольфа», покладаючи, що та боївка є дуже небезпечна, вмент заклали з летючих загонів і партизанського куреня запобіжний ланцюг Седлчани–Седлець–Врхотиці–Лібениці–Стрежмир–Судомериці. Підполковник Марек, командувач з'єднання, виїхав до Судомериць і звідам особисто керував захопленням українців.

Неподалік Седлчан українці потрапили в оточення, з якого вимкнулися пробоем, залишивши переслідувачам автомат, пістоль, казанок і... запольованого зайця. Дванадцятого жовтня їх оточили в лісі північніше Єсениць.

Прив'язка. Єсениці (Jesenice) – містечко з майже двома тисячами жителів – лежать за двадцять кілометрів від Раковнику, якщо їхати на захід. Свою назву дістало завдяки безлічі ясеневих гаїв.

Курінний «Франти» майор Екснар запевнив зверхників: «Вийти з кільця годі!» Усі признали йому рацію, коли, о восьмій вечора та по одинадцятій, а потім уночі повстанці, намагаючись розірвати кільце, зазнали невдачі. Світанком, пустившись на хитрість, виманили заморочених безсонням пепиків з позиції й кинулися в прогину між чатами.

Інших українців завважили в околицях міста Добріш. Десятник Карел Халоупка зголошував: «Тринадцятого жовтня, в смерку, наша стежа зійшлася на схід від Камику–над–Влтавою з ватагою бандитів. Зійшлися на відстань яких п'ятнадцять–двадцять метрів. Я крикнув: «Стій! Руки вгору!» Вони вхопилися за зброю. Я метнув гранату. Скалками було тяжко поранено одного з бандитів, інші втекли в бік Влтави».

До відома. Пораненим був Петро Сисик. На випиті у прибрамському шпиталі, куди його перевезли, показав, що народився сьомого квітня 1919-го в селі Великі Глібовичі, на Львівщині, що він – стрілець Української Повстанської Армії, в якій має псевдо Буряний, що служив у сотні Володимира Щигельського–Бурлаки, з якою і йшов на Захід, що збігли є вояками тієї самої сотні.

Шістнадцятого жовтня, по восьмій вечора, біля села Чимер на стійчиків Йозефа Сука та Богумила Мартинця зненацька наскочила п'ятичленна повстанська боївка. Усвідомили небезпеку, зачувши пересмикування автоматних замків, і вдарились урозтіч. Сук випустив чергу, і... відлетів держак замка. У Мартинця автомат намертво затнувся. Обидва були певні, що котрогось з тих п'ятьох поранено.

Прив'язка. Чимер (Čitěj) – село на Шумаві, в долині Костеницького потоку, на шосе Індрихів Градець–Нова Бистриця.

Пораненим, і то в руку, був стрілець Дмитро Рябко-Зорян. Утратив багато крові, знесилив і, сьак-так доволочившись до Кунейова, заховавсь у стайні. Виказала його власниця садиби Марія Когеферова. На слідстві Зорян зізнався, що всі вони з сотні Бурлаки, що, переправившись через Ваг, ішли на Угерське Градиште, біля якого повернули на північ, бо всі моравські мости були під охороною, що Мораву перебрели аж під Кромержежем, що за Чимером, на березі Качлезького ставка, розклали багаття і пекли бараболю, що звідти вирушили на австрійський кордон...

Сімнадцятого жовтня, на гостинці Славониці—Старі Гобці, з якого Австрію бачити голим оком, поліцаї, які чатували сполом з партизанами (разом – двадцять шість бійців) вмітили двох озброєних – легкий кулемет, гранати – хлопців.

Прив'язка. *Славониці (Slavonice) – містечко з двома тисячами жителів у моравській частині Південночеського краю, за одинадцять кілометрів на південний захід від Дачиць.*

Переслідувані зійшли з гостинця й засіли в гайку, який було моментально оточено. Старшина, що командував облавою, гукнув: «Українці! Здайтеся! Запевняю – житимете!» Упав стріл, за ним – другий, і запала тиша. Попаски увійшли в гайок, і хтось, схилившись над мертвими, завважив: «Диви, пострілялися з наших «дуовок»...

До відома. «Дуовка» – DUO – автоматичний пістоль з вільним замком, з магазином на шість набоїв (калібр 6,35 мм), виготовляла від половини 20-х років ХХ століття збройовня Франтішка Душка в місті Опочно. То був типовий кишеньковий пістоль в стилі «бравнінг» – похватний (114 мм) та легкий (410 г). Користувався незмінним попитом у багатьох країнах, і випуск його тривав аж до 1949-го.

У жовтні малі – числом від двох до десятих вояків – боївки УПА було спостережено поблизу міст Требонь, Тельч, Клатови та по багатьох селах і хуторах.

На хуторі Влажинка, як оповідав його хазяїн Карел Станек, українці випитували за розташування поліційних стійок та військових залог, за чехословацький кордон.

Біля села Срби, на березі Їглави, опинившись під огнем, відступили, але через річку таки перехопились. Ув іншому місці.

За Чеськими Веленицями семеро повстанців перейшло в Австрію, а за Железною Рудою – шестеро – в Баварію.

Прив'язка. *Железна Руда (Železná Ruda) – містечко Пльзеньського краю – лежить на чесько-німецькому кордоні. Живе в містечку півтори тисячі людей.*

Жовтень добігав кінця, і генерал Носко нагадав «тепличанам», що до десятого листопада Чехословаччина має бути очищена від українських банд. Наголосив, що пишається звитяжними чинами бійців, які знищили сотню Бурлаки і зайняли в полон самого сотенного.

А невдовзі Носко загордився, як піп у вітварі...

• • •

Аж кінцем вересня і за обставин максимально втяжливих – повстанців почали стежити з літаків – прийшла на Моравію сотня Романа Гробельського-Бродича. Стежила повстанців ескадрилья «Орел» штабного капітана Теодора Фукали. Тривай-без-кінця кружляння його літаків згадано і в Михайла Дуди-Громенка, і в Тараса Бурого-Буркуна.

Бродич поділив сотню на маленькі боївки, але й маленьким не сприяла удача. Зайво встрявали в перестрілки і зазнавали зайвих утрат, як-от у Петровицькому лісі,

Біла капличка в Олешнику, біля якої було поховано невідомого вояка УПА. Під капличкою – пам'ятна таблиця від кількох українських патріотів, що мешкають у Чехії.

Михль вертався з оранки, коли навстріч йому вийшов з лісу незнайомий чоловік. Потеліпав у повітрі спустілим – не заторохтіло – пуделком з-під сірників: «Чи не могли б мені позичити?» Михль, уділивши чоловікові кілька запалок, потяг не в село, а навспак, на поле: забув хазяйські граблі. У зворотній дорозі спіткався під лісом з тим самим чоловіком.

Михль вертався з оранки, коли навстріч йому вийшов з лісу незнайомий чоловік. Потеліпав у повітрі спустілим – не заторохтіло – пуделком з-під сірників: «Чи не могли б мені позичити?» Михль, уділивши чоловікові кілька запалок, потяг не в село, а навспак, на поле: забув хазяйські граблі. У зворотній дорозі спіткався під лісом з тим самим чоловіком.

Чоловік спитав: «Чи не маєте чогось на споживок?» Відказав, що вдома знайдеться, і чоловік пішов з ним. Питався за військових, за поліцаїв. Михль, сільський наймит, голота чорномозольна, змикитив, що гроші самі пливають в руки. Українець! Бандит! У поліції за нього заплащать...

Біля хати сказав: «Зачекайте. Я миттю». Виніс хлібину. Чоловік зняв з плісна годинника: «Се вам за ласку вашу...», і Михль угатив його по голові схованим у рукаві шворнем. Сподівався: придовбешу! Та незнайомий не поточився, не впав, а відважив замашного стусана. На поміч Михльові сікнувся товаришок – Карел Мотичка. Удвох вони і пов'язали Романа Гробельського-Бродича. Тридцятого жовтня, о шостій вечора.

До відома. По кількамісячних випитах чехословаки віддали сотенного полякам, які засудили його на кару смерті. Романа Гробельського-Бродича було розстріляно, як і Василя Шевчука-Кадила, як і Володимира Щигельського-Бурлаку, як багатьох і багатьох інших українських повстанців, в Ряшеві. Восьмого лютого 1949-го, на подвір'ї міської в'язниці.

за містечком Буковиці, де вбито було Біласа й заповнено пораненого Стефана. Приключалися з бродичанами – певно, частіше, ніж з іншими – й лиховини: у Липовицях свій, небережно повівшись з гвинтівкою, застрелив свого... Словом, сотня не мала, як той каже, пайди, і настав день, коли Бродич залишився сам-на-сам із своєю долею. Ув осінньому лісі, за селом Короугев.

Прив'язка. Короугев (Світавський повіт) лежить від непам'ятних часів на схилах Чесько-

• • •

Репіжив зимний дощ. Була п'ятниця, п'ятнадцяте листопада. У сільському клубі, в Олешнику, ладналися крутити кіно. З хати, до якої вже довгий час приглядалося троє зголоднілих і змоклих повстанців, вийшла дівчина з парубком. Дівчина – то була Ленка Коцоуркова, а парубок – її наречений Станіслав Мотейл. Почекали, аж зникнуть з очей, і вступили до хати.

«Куди се ваші в таку негідь?» – «До кіна!» – «А чоловік?» – «Спить за стінкою». – «Насипте нам чогось гаряченького».

Виставила миски на стіл. А чоловік її, Ян Коцоурек, не спав. Виліз через вікно й біг до клубу.

Хлебтали. У двох автомати між колінами, третій поклав пістоль побік миски.

З клубу з Коцоурком пішли: його син Ян, поліцай Леопольд Плашил (мав штатний пістоль), завзятий привладник Ян Говорка (заскочив по пістоль додому), Ярослав Трка і Станіслав Мотейл.

Коли на порозі кухні з'явилися Мотейл і Трка, українці вже тримали зброю впоготів. Хазяйка заторохтіла: «Та то ж наші родичі! Та не бійтеся!» Залетіли Говорка з Плашилом, і Говорка вистрелив. Пістоль затнувся. Вистрелив і той повстанець, в якого пістоль лежав побік миски. Не поцілів Мотейла. Але його самого поцілів Плашил. Усі гуртом навалилися на двох українців, силкуючись їх обеззброїти. Один виборсався й кинувся з кухні, другий – за ним. Плашил вистрелив навздогін – поранив у голову.

Побігли з села різно. Поранений на південь, на Глибоку-над-Влтавою, а його товариш – на захід, на Нетолиці. На хуторі Петрів Двір йому дали поїсти, та щойно пішов, завідомили поліцію, яка й захопила його в Житній.

Пораненого – а був він напівживий – військово-поліційна стежа витягла з копиці в лісі «Стара Обора». Убитого Плашилом повстанця поховали в Олешнику поряд з Білою капличкою. Старі люди нарікали: «Хай хто він був, а була то християнська душа й спочивати мусить на цвинтарі...».

Прив'язка. *Олешник (Olešník) – село за вісім кілометрів на північний захід від Глибокої-над-Влтавою. Житна (Žitná) лежить у Прахатицькому повіті за три кілометри на південний схід від Грахолусок. «Стара Обора» (Stará Obora) – ліс на лівому березі Влтави, північніше Глибокої-над-Влтавою, площа якого – 1 510 га.*

• • •

Згодом – ані спотичок, ані боїв, ані перестрілок, і чехословацька влада винесла постанову, згідно з якою боротьба з «націоналістичними бандами» ставала обов'язком самої тільки поліції.

На часі було підводити ризику.

За чехословацькою статистикою, в боях з сотнями УПА взяло участь 6 087 військовиків, 5 623 поліцаї, 3 700 партизанів; бойові втрати – двадцять п'ять осіб, небойові – двадцять.

У повстанців: вбито – 59, поранено – 39, здало зброю – 29; на Захід пробилося бійців: з сотні Бродича – сорок вісім, з сотні Громенка – тридцять шість, з сотні Бурлаки – троє.

До відома. За тих, що «здали зброю», статистики вважали й тих бійців, які через поранення або недугу не мали іншої ради і знаходили притулок у добрих людей.

Петро-Йосип Потічний – зв'язковий Михайла Дуди-Громенка.

Відомо, що в Чехословаччині жив під чужим прізвищем старшина УПА на псевдо Залізник¹⁰, який також був змушений «здати зброю».

У військово-аналітичному звіті слідчої комісії мовиться, що сімдесят відсотків населення схвалювало нагінки на вояків УПА, та все ж таки і той звіт не годен заперечити, що добрих людей з-поміж чехів та словаків було чимало. Надто в повітах Гавлічкобродському, Каплицькому, Полічському, Чеськокрумловському, людність яких ставала до помочі українцям й ніколи їх не виказувала. Причини такої «злочинної» поведінки слідчі вбачали в необізнаності поспільства з тим, що українці не лицарі свободи, а звичайні бандити.

Бандити, а ні в кого й нічого не взяли силом, бандити, а жодної чешки чи словачки – се визнала й слідча комісія – ніхто з них і пальцем не зачепив.

Комісія твердила, що сотня Бурлаки завдала збитків Чехословаччині на 750 тисяч крон, а сотня Громенка – на вісімдесят тисяч. Обрахували й сукупні витрати. Вийшло – сімдесят п'ять мільйонів крон. Грубі гроші, але – перемога!

Зухвалим – медалі «За хоробрість», зважливим – «За відвагу», а найсміливішим – «Воєнні хрести». Письменник Едуард Фікер увічнив їхні подвиги в епопеї «Операція Б», а режисер Йозеф Мах – у фільмі з такою самою назвою.

Фільм і ниньки нема-нема та й покаже чеська телевізія, а частина чеських істориків – утім, як і частина чеської спільноти – й досі певна, що вліті 1947-го Чехословаччині істотно загрозували «українські зарізки».

Суть кіношної агітки, яка спирається на злочинні московсько-большевицькі міти, мало хто зглибив так, як письменник Ян Бенеш. Він узивав підлою брехнею те, що українців, які вимикалися з советської пастки, Фікер з Махом відмалювали посіпаками – згідно з мітом уже чисто чехословацьким – капіталістичних, католицьких, націоналістичних та інших вигаданих чехословацькими большевиками заколотників.

До відома. З початком советської окупації колишній політичний в'язень Ян Бенеш (1936–2007) утік до США. Викладав у Військовому інституті іноземних мов, у Гарвардському університеті, в Інституті міжнародних відносин. По листопадові 1989-го, вернувши на батьківщину, посвятився публіцистичній діяльності. У багатьох статтях викривав засілля колишніх большевиків у владних ешелонах гавеловської та погавеловської Чехії. Упевнившись, що сипле піском проти вітру, вчинив самогубство.

Вітер лихих мітів віє й понині. Ось свіжі спомини колишнього «тепличанина»...

Самовидець. Бандерівці вигубили тисячі поляків і євреїв, тисячі безневинних українців та комуністичних активістів і, вписавшись в дивізію SS-Галичина, стали німецько-фашистськими поплентачами. На Захід ішли по трупах: в боях з тими бандитами полягли десятки чехів та словаків. Вигнали ми їх, і країна зітхнула з полегкістю. *Йозеф Тошенов'ян.*

• • •

До відома. В Україну, на Болахівщину, Михайло Дуда-Громенко повернувся тридцять першого травня 1950-го, вистрибнувши з літака англійської МІ-6¹¹. Мав налагодити зв'язок Закордонних Частин ОУН з Головною Командою УПА. Приземляючись, уломив ногу. Поза місяць з поміччю болахівських селян ховався по криївках. Сьомого липня, коли останню його криївку оточили емгебісти, застрелився.

• • •

Від автора. Перепрошую живих і неживих громенківців, бродичан і бурлаківців, що мало згадав за їхні славні чини, але моїм завданням було показати тільки й тільки те, як їх, громенківців, бродичан і бурлаківців нищило і не змогло знищити величезне чехословацьке військо.

Долі тих, що вихопились на волю з-під советського батога, склалися по-різному й на різних континентах: обидві – Південна й Північна – Америки, Австралія, Європа... Та ніхто з них не загубився на тернистих життєвих шляхах, ніхто не втратив віри в Україну. Доля майже кожного мала те чи те спільне з долями Тараса Бурого-Буркуна, Богдана Гука-Вира або Петра-Йосипа Потічного-Воробчика.

Тарас Бурий (1926-2011) від травня 1949-го мешкав у Філядельфії (Пенсільванія, США). Згодом переїхав до Клівленду, де вивчився на інженера. Був секретарем Управи Товариства Вояків УПА. Богдан Гук (1922-1981) закінчив німецький університет (м. Ерланген) і став лікарем, але не в Німеччині, а в США, на Фльоріді. Жив у місті Бей-Пайнс. Скільки жив, стільки і співпрацював активно з редакцією «Літопису УПА».

Набагато раніше потрапив до Сполучених Штатів Америки Петро-Йосип Потічний (1930), а тож і встиг на Корейську війну. Служив на військових кораблях й підводних човнах. Був поранений. По війні закінчив Колумбійський університет. Історик. Професор Мак-Мастерського університету (Канада). У 2009-му, якщо не помиляюся, відвідав Чехію. Мав зустріч і з письменником Яном Куксом, чийого батька було поранено в бою з українськими повстанцями. Сливовиця, кава... Словом, поговорили від серця до серця, але так і не зговорилися. «Пан професор, – заявив Кукс, – не схотів визнати своєї вини».

Прага.

ПРИМІТКИ

1Ян Масарик (чеськ. Jan Masaryk, 1886–1948) – чехословацький політик та дипломат, син першого президента Чехословаччини Томаша Г. Масарика. Після

большевицького – в лютому 1948-го – перевороту Яна Масарика було вбито советськими агентами.

2Роман Сушко (1894–1944) – український військовий та політичний діяч, полковник Січових Стрільців, співзасновник ОУН, командир «Українського легіону», який на боці німецьких військ брав участь у німецько-польській війні (1939).

3Національні комітети – органи місцевого самоврядування в Чехословаччині (1945–1990).

4Уривки з денників та споминів самовидців не є цитати, а – стилістично відредагований та адаптований текст.

5StB (Státní bezpečnost) – чехословацька політична поліція. Від 1945-го аж до 1990-го була одним з головних інструментів комуністичного терору.

6Пепіки – зневажлива назва чехів. Походить від поширеного ім'я Йозеф (здрібнено: Пепик).

6Німецька Люпча (чеськ. Německá Lypča) – тепер Партизанська Люпча (чеськ. Partizánská Lypča).

8Любомир Бахталовський-Зенко – один із провідних діячів ОУН-УПА на Закарпатті. Перед походом на Захід був начальником Підстаршинської школи ім. полковника Коники, в якій навчалися повстанці з тактичних відтінків «Батурин» і «Лемко», а також бойовики Служби Безпеки.

9У фільмі «Операція Б» Ольгу Ханас-Офелію грала відома чеська артистка Власта Храмостова (чеськ. Vlasta Chramostová).

10Не плутати з Михайлом Озимком-Залізнякам, чотвим сотні Громенка.

11МІ-6 (Military Intelligence Section 6) – зовнішня розвідка Великої Британії. По Другій світовій війні МІ-6 спомогала Організацію Українських Націоналістів (бандерівців).

СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ЧЕСЬКА І СЛОВАЦЬКА

Brandejs, Michal. Účast StB na akci «B»: banderovci v Čechách a na Moravě. Univerzita Pardubice (fakulta filozofická), 2008.

Fiala, Ján. Zpráva o akci B. – Praha: Vyšehrad, 1994.

Chňoupek, Bohuš. Banderovci. – Bratislava: Smena, 1989.

Jurman, Hynek. Stíny v nás. – Žďár: Unipres, 2006.

Kalous, Jaromír; Žáček, Rudolf. Střetnutí s banderovci na Morávce. – Čtvrtletník Těšínsko, č. 1, 1990.

Kaučský, František; Vandůrek, Ladislav. Ve znamení trojzubce. – Praha: Naše vojsko, 1965.

Kouba, Adam. Akce «B»: postup a propaganda proti banderovským «sotním» v ČSR v letech 1946-1947 se zaměřením na západní Čechy. – Plzeň: Západočeská univerzita (pedagogická fakulta), 2012.

Kux, Jan. Byl jsem mladý, říká ten, co snad střílel po mém otci. – Hodonínský deník, 30. 12. 2009.

Mlynárik, Ján. Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve. – Praha: Libri, 2005.

Syrný, Marek. Za svobodnou Ukrajinu: banderovci na území Československa. – Dějiny a současnost, č. 11, 2006.

Syrůček, Milan. Banderovci – hrdinové, nebo bandité? Praha: Epocha, 2009.

Šmigel', Michal. Banderovci na Slovensku (1945 – 1947). – Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2007.

Tošenovjan, Josef. Akce B dopadla dobře: republika si oddechla. – Haló noviny, 8. 06. 2015.

Zemanová, Tereza. Pronikání banderovců do Československa v letech 1945–1948. – Brno: Masarykova univerzita, 2007.

УКРАЇНСЬКА

Бурий-Буркун, Тарас. Денник відділу УПА під командою «Бурлаки» (В. Щигельського). Літопис УПА, т. 13.

В'ятрович, Володимир. Сотенний «Бурлака». – Львів: Літопис, 2000.

В'ятрович, Володимир. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2001.

Громенко, Михайло. У Великому рейді. – Львів: Атлас, 2000.

Залізник, Михайло. Рейд УПА: за 99 днів від Перемишля до Пассава. – «Вісти комбатанта»: інтернет-версія квартальника Об'єднання був. Вояків українців в Америці, 13. 12. 2015.

Потічний, Петро Йосиф. Моя дорога. – Київ: Фрески, 2014.

Потічний, Петро-Йосиф. Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2014.